

२. विरुद्धार्थी शब्द

विद्यार्थी मित्र-मैत्रिणीनो,

शाळेत असताना शब्दार्थ, उलट अर्थ वगैरे आपण शिकलो. त्यावेळी त्यावर गुणही मिळवले. पण प्रत्यक्ष व्यवहारात भाषेचा उपयोग करताना शब्दांचा नेमका अर्थ माहीत नसेल तर त्याचा विरुद्धार्थ सांगता येत नाही.

यासाठी पुढे उलट अर्थ अथवा विरुद्धार्थी शब्द दिले आहेत. मराठी भाषेत अनेक शब्दांना 'अ' किंवा 'नि' किंवा 'उ' उपसर्ग लावून उलट अर्थाचे शब्द बनवता येतात, हे खरे. पण नेहमीच तसे घडत नाही.

उदा. 'मर्यादित' या शब्दाचा विरुद्धार्थी शब्द अनेक ठिकाणी 'अमर्यादित' असा केलेला आढळतो. पण तो चुकीचा आहे. अमर्याद हा शब्द योग्य आहे.

'सीमित' या शब्दाचा उलट अर्थी 'असीमित' नसून 'असीम' असा आहे. हे बारकावे नीट ध्यानात घेऊन पुढील विरुद्धार्थी शब्दांचे अध्ययन करा.

अं

अंतकाळ × जन्मकाळ
अंतरंग × बहिरंग
अंतर्मुख × बहिर्मुख
अंतरिम × आरंभीय
अंधत्व × डोळसपणा
अंधाधुंदी × सुव्यवस्था
अंश × पूर्ण

अ

अक्रुण × क्रुणी
अकृत्रिम × कृत्रिम
अकर्मक × सकर्मक

अकल्पित × कल्पित, अपेक्षित
अक्कड × विनय
अक्कलवान × बेअकली
अकारण × सकारण
अकिंचन × धनवान
अकुंठित × कुंठित
अकुशल × कुशल
अखाद्य × खाद्य
अखेर × प्रारंभ
अखंड × खंडित
अख्खा × निवडक
अग्रगण्य × दुय्यम
अग्रज × अनुज
अगडबंब × हडकुळा
अगणित × गणनीय

अगत्य × अनास्था
अग्राह्य × ग्राह्य
अगाध × मर्यादित
अगाढ × गाढ
अगोदर × नंतर
अघाडी × पिछाडी
अघोरी × सात्विक
अचपळ × मंद
अचल × चंचल
अचूक × चूक
अचेतन × सचेतन
अच्युत × च्युत
अजरामर × क्षणिक
अजस्र × चिमुकले, लहान
अजागळ × चलाख

अजाण × सुजाण
 अजिंक्य × पराभूत
 अटक × सुटका
 अटकाव × मुभा, मोकळीक
 अटळ × टळण्याजोगे
 अडवणूक × मोकळीक
 अडाणी × शिकलेला
 अडेलतडू × समजदार
 अत्यंत × अत्यल्प
 अतिक्रमण × अनाक्रमण,
 आक्रसणे, आकुंचित
 अतिथी × यजमान
 अतिवृष्टी × अवर्षण
 अतिशय × किरकोळ, थोडेसे
 अतुल × परिमित
 अतृप्त × तृप्त, संतुष्ट
 अत्याचार × सदाचार
 अदृश्य × दृश्य
 अद्भुत × सामान्य
 अद्यप्रभृती, जुने × अद्ययावत्
 अद्वितीय × सामान्य
 अद्वैत × द्वैत
 अध्ययन × अध्यापन
 अधर्म × धर्म
 अत्याहारी × मिताहारी
 अधिकार × अनाधिकार
 अधीर × धैर्यशील
 अधू × धडधाकट
 अधोगती × प्रगती
 अधोमुख × ऊर्ध्वमुख
 अनंत × सीमित
 अनन्य × अन्य
 अनमोल × कवडीमोल
 अनसूया × असूया

अनाचार × सदाचार
 अनाथ × सनाथ
 अनादर × आदर
 अनाठायी × सत्कारणी
 अनाडी × शिक्षित
 अनादी × आदी
 अनाथ × सनाथ
 अनाम × नाम
 अनावर × आवर, नियंत्रित
 अनावृत्त × आवृत्त
 अनावृष्टी × वृष्टी
 अनासक्त × आसक्त
 अनास्था × आस्था
 अनिच्छा × इच्छा
 अनियंत्रित × नियंत्रित
 अनिवार्य × ऐच्छिक
 अनिवार × प्रमाणशीर
 अनिषिद्ध × निषिद्ध
 अनीती × नीती
 अनुकूल × प्रतिकूल
 अनुगामी × म्होरक्या
 अनुदार × उदार
 अनुनय × आदेश
 अनुपम × उपमित
 अनुपस्थिती × उपस्थिती
 अनुभव × अननुभव
 अनुत्पादक × उत्पादक
 अनुभूती × अननुभूती
 अनुमती × असंमती
 अनुमान × खात्री
 अनुमोदन × विरोध
 अनुयायी × पुढारी
 अनुराग × विराग
 अनुरूप × विजोड, विरूप

अनुशासन × दुश्शासन
 अन्य × अनन्य
 अपकर्ष × उत्कर्ष
 अपकार × उपकार
 अपकीर्ती × सत्कीर्ती
 अपकृत्य × सत्कृत्य
 अपमान × सन्मान
 अपरंपार × मर्यादित
 अपराध × निरपराध
 अपरिहार्य × परिहार्य
 अपरोक्ष × परोक्ष
 अपप्रवृत्ती × सत्प्रवृत्ती
 अपव्यय × मितव्यय
 अपशब्द × सुवचन
 अपात्र × सत्पात्र
 अपाय × उपाय
 अपार × थोडे
 अपूर्व × सामान्य
 अपेक्षा × उपेक्षा
 अपेक्षित × अनपेक्षित
 अप्रतिम × साधारण
 अफाट × संकुचित
 अबला × सबला
 अबोल × वाचाळ
 अब्रू × बेअब्रू
 अभंग × खंडित
 अभद्र × भद्र
 अभक्ष्य × भक्षणीय
 अभागी × भाग्यवान
 अभाव × विपुलता
 अभिमान × दुरभिमान
 अभिलाषी × निर्लोभी
 अभेद्य × भंगणारे
 अभ्युदय × अपकर्ष

इत्यंभूत × त्रोटक
 इन्कार × कबुली
 इन्साफ × अन्याय
 इभ्रत × बेअब्रू
 इमानी × बेईमानी
 इरादा × निरुद्देश
 इष्ट × अनिष्ट
 इहलोक × परलोक
 इलाज × नाइलाज

ई

ईर्ष्यालू × निर्मत्सरी
 ईश्वरीप्रसाद × ईश्वरीकोप

उ

उकल × गुंतागुंत
 उकाडा × थंडी, गारठा
 उक्ता × किरकोळ
 उगवती × मावळती
 उगीच × सहेतुक
 उघड × गुप्त
 उघडा × झाकलेला
 उंच × सखल
 उचित × अनुचित
 उच्च × नीच
 उच्छिष्ट × अनुच्छिष्ट
 उच्छृंखल × मर्यादशील
 उजळ × मलीन
 उजाड × समृद्ध
 उच्चारित × अनुच्चारित
 उज्ज्वल × निस्तेज
 उडाणटप्पू × कामसू

उणा × अधिक
 उणीव × भरपाई
 उतरण × चढण
 उतराई × ऋणी
 उत्कंठा × उदासीनता
 उत्कर्ष × अपकर्ष
 उत्तरीय × अंतरीय
 उत्पादक × विनाशक
 उदय × अस्त
 उदात्त × अनुदात्त
 उदार × अनुदार
 उद्युक्त × अनुद्युक्त
 उद्विग्न × प्रफुल्लित
 उन्नत × अवनत
 उपकार × अपकार
 उपभोग्य × वैराग्य
 उपसंहार × उपोद्घात
 उपहास × प्रशंसा
 उमदा × खुजा
 उर्मट × शालीन
 उल्लंघन × अनुल्लंघन
 उषःकाल × सायंकाळ
 ऊर्ध्व × अधर
 ऊब × थंडी, गारठा
 ऊन × सावली

ऋ

ऋणी × अनृणी
 ऋणको × धनको
 ऋणानुबंध × शत्रुत्व

ए

एककल्ली × समजस
 एकाग्र × स्वैरचित्त
 एकछत्री × लोकसत्ताक
 एकतान × स्वैर
 एकवचन × अनेकवचन
 एकवार × अनेकवार
 एकसंध × खंडित
 एकी × बेकी
 एकोपा × बेबनाव

ऐ

ऐक्य × विघटन
 ऐच्छिक × अनैच्छिक
 ऐट × नम्रता
 ऐश्वर्य × दारिद्र्य
 ऐलतीर × पैलतीर
 ऐहिक × पारमार्थिक

ओ

ओंगळ × स्वच्छ, नीटस
 ओतप्रोत × अपुरे
 ओले × सुके
 ओशाळा × निलाजरा
 ओवळा × सोवळा
 औचित्य × अनौचित्य
 औत्सुक्य × औदासीन्य
 औदार्य × कृपणता
 औद्धत्य × सौजन्य
 औरस × अनौरस

क

कच्चा × पक्का
 कजाग × प्रेमळ
 कंजूष × उदार
 कडवा × सौम्य
 कढत × गार
 कणखर × कमजोर
 कफल्लक × श्रीमंत
 कमजोर × सशक्त
 करडा × प्रेमळ
 कमनीय × बेढब
 करुणा × कठोरता
 कर्कश × मंजुळ
 कर्णकटू × कर्णमधुर
 कर्तबगार × कर्तव्यशून्य
 कर्मठ × सुधारक
 कलह × मिलाफ
 कल्पक × कल्पनाशून्य
 कल्पित × वास्तविक
 कवडीचुंबक × दानशूर
 कसदार × निकस
 कसूर × बेकसूर
 कागाळी × कौतुक
 काटक × नाजूक
 कामकरी × पांढरपेशा
 कामचुकार × कामसू
 कारस्थानी × साधाभोळा
 कासावीस × स्वस्थ
 किंचित × पुष्कळ
 किमान × कमाल
 कीर्ती × अपकीर्ती
 कुकर्म × सत्कर्म
 कुटिल × सज्जन

कुपात्र × सत्पात्र
 कुपथ्य × पथ्य
 कुलभूषण × कुलकलंक
 कुलवंत × कुलहीन
 कृतकृत्य × निरर्थक
 कृत्रिम × नैसर्गिक
 कृपण × उदार
 कृश × स्थूल
 कृष्णपक्ष × शुक्लपक्ष
 कोलाहल × शांती
 क्रूर × दयाळू
 क्लिष्ट × सुबोध
 क्लैब्य × पौरुषत्व

ख

खंडन × मंडन
 खचीत × कदाचित
 खट्याळ × शांत
 खंडित × अखंड
 खडतर × सुखकर
 खडाष्टक × सलोखा
 खप्पा × खूश
 खमक्या × मवाळ
 खरडपट्टी × वाखाणणी
 खर्चीक × कंजूष
 खल × सज्जन
 खवचट × मनमिळाऊ
 खातरजमा × संशय
 खात्री × अविश्वास
 खादाड × मिताहारी
 खाद्य × अखाद्य
 खाष्ट × भला
 खासा × वाईट

खिन्न × प्रसन्न
 खुजट × उंच
 खुनशी × निर्मत्सरी
 खुमारी × बेचव
 खूश × नाखूश
 खुळचट × समंजस
 खोडकर × विनयशील
 खोळंबा × घाई

ग

गच्च × सैल
 गट्टी × हाडवैर
 गडद × फिकका
 गडप × प्रगट
 गडबड × सामसूम
 गण्य × नगण्य
 गतप्राण × जिवंत
 गतभर्तृका × सभर्तृका
 गप्पीदास × मुखदुर्बळ
 गफलत × दक्षता
 गमत्या × गंभीर
 गरळ × अमृत
 गर्क × विचलित
 गर्द × विरळ
 गर्विष्ठ × निगर्वी
 गलिच्छ × स्वच्छ
 गवगवा × गोपनीय
 गाफील × सावध
 गाळीव × सरसकट
 गुह्य × प्रकट
 गृहकलह × गृहसौख्य
 गृहस्थ × संन्यासी
 गैरवाजवी × वाजवी

गोषवारा × विस्तार
गौघ्य × प्रकट
गौर × कृष्ण
ग्राह्य × त्याज्य

घ

घट × वाढ
घटस्फोट × लग्नबंधन
घट्ट × सैल
घनदाट × विरळ
घमेंड × नम्रता
घरभेद्या × एकनिष्ठ
घरकोंबडा × भटक्या
घरंदाज × अकुलीन
घवघवीत × किरकोळ
घसारा × वाढ
घायकुतेपणा × धीमेपणा
घुम्या × बोलका
घृणा × आवड
घोटाळा × उकल

च

चल × निश्चल, अचल
चंगळ × टंचाई
चंचल × स्थिर
चटोर × भला
चढाई × माघार
चढेल × निगर्वी
चणचण × विपुलता
चतुर × निर्बुद्ध
चतुरस्र × अडाणी
चपखल × ढोबळ
चपळाई × दिरंगाई

चलती × अवनती
चलाख × सुस्त
चांडाळ × सज्जन
चाणाक्ष × निर्बुद्ध
चापल्य × जाड्य
चिकाटी × उधळपट्टी
चिकार × थोडे
चिरकाल × अल्पकाल
चिरंजीवी × अल्पजीवी
चिरंतन × क्षणभंगुर
चिरायू × अल्पायू
चीड × संयम
चेतन × अचेतन
चोखंदळ × अजागळ
चोर × साव
चैन × बेचैन

छ

छचोर × सदाचारी
छांदिष्ट × एकमार्गी
छान × वाईट
छानछोकी × साधेपणा
छाया × प्रकाश
छिद्र × अछिद्र
छोटा × बडा
छिःथू × वाहवा

ज

जख्खड × तरणा
जंगम × स्थावर
जन्म × मृत्यू
जबर × किरकोळ
जबाब × सवाल

जय × पराजय
जमा × खर्च
जरा × तारुण्य
जलद × मंद
जर्जर × निरोगी
जवान × म्हातारा
जहर × अमृत
जहाल × मवाळ
जागरूक × बेसावध
जागा × निद्रिस्त
जागृती × निद्रा
जाणता × नेणता
जिद्दी × अनाग्रही
जिरायती × बागायती
जिवंत × मृत
जिव्हाळा × अनास्था
जीर्ण × नवे
जुलूम × न्याय
जूट × फाटाफूट
जून × कोवळे
ज्येष्ठ × कनिष्ठ
पराजित × जेता, विजेता

झ

झकास × खराब
झगडा × मिलाफ
झपाझप × सावकाश
झराझर × सावकाश
झिरझिरीत × दाट
झीज × भर
झुगारणे × स्वीकारणे
झुंझार × भित्रा
झोकदार × बावळा

दहशत × मुक्तपणा
दाटी × तुरळकपणा
दातृत्व × कृपणता
दारिद्र्य × ऐश्वर्य, श्रीमंती
दासी × स्वामिनी, मालकीण
दाट × पातळ
दांडगा × सभ्य
दाता × याचक
दांभिक × प्रामाणिक
दास × स्वामी, मालक
दास्य × स्वातंत्र्य
दिखाऊ × साधेसे
दिव्य × सामान्य
दिन × रात्र
दिरंगाई × चपळाई
दिलगिरी × प्रसन्नता
दिलजमाई × मनमुटाव, वैमनस्य
दिवाळखोरी × काटकसर
दीर्घजीवी × अल्पजीवी
दीर्घ × न्हस्व, आखूड
दुःख × सुख
दुफळी × एकजूट
दुराग्रह × समंजसपणा
दुराचरण × सदाचरण
दुर्गुण × सद्गुण
दुर्दशा × सुस्थिती
दुर्बुद्धी × सुबुद्धी
दुर्भाग्य × सद्भाग्य
दुर्मती × सुमती
दुर्लघ्य × उल्लंघनीय
दुर्लक्ष × लक्ष
दुक्कल × एकांडा
दुखणाईत × निरोगी
दुजाभाव × आपलेपणा

दुबळा × प्रबळ, सशक्त
दुराग्रही × समजूतदार
दुर्जन × सज्जन
दुदैव × सुदैव
दुर्बळ × सबळ, प्रबळ
दुर्बोध × सुबोध
दुर्भिक्ष × सुकाळ
दुर्लभ × सुलभ
दुर्लौकिक × लौकिक, कीर्ती
दुश्चिन्ह × सुचिन्ह
दुष्कर्म × सत्कर्म
दुष्कीर्ती × कीर्ती
दुश्मन × दोस्त
दुष्टावा × भलेपणा
दुष्काळ × सुकाळ
दुरावा × जवळीक
दुष्ट × सुष्ट, सज्जन
दुसरा × पहिला
दुही × एकी
द्रुत × मंद
दूषणीय × प्रशंसनीय
दूर × जवळ
दूधखुळा × चाणाक्ष
देशभक्त × देशद्रोही
देश × विदेश, परदेश
देव × दानव
द्वेष × प्रेम
द्वेष्टा × सन्मित्र
दैना × सुस्थिती
दैवी × आसुरी
दैववान × दुदैवी
दोष × गुण
दोस्त × वैरी
दोलायमान × स्थिर

दोषी × निर्दोष
दोस्ती × दुश्मनी
दौर्बल्य × सामर्थ्य
द्रोह × स्नेह, प्रेम
दृढ × चंचल

ध

धटिंगण × सभ्य
धनको × ऋणको
धनवान × निर्धन
धनी × नोकर, चाकर
धमक × कमकुवतपणा
धवल × कृष्ण, काळे
धसमुसळ्या × नाजूक
धडाकडा × हडकुळा
धडाडी × नेभळेपणा
धनाढ्य × दरिद्री
धर्म × अधर्म
धाकटा × थोरला
धन्यता × निरर्थकता
धाक × निर्भयता
धाडस × भित्तेपणा
धास्ती × निर्धास्तपणा
धिक्कार × सत्कार, स्वीकार
धिटाई × भित्तेपणा
धीर × अधीरता
धुंदी × नम्रपणा
धूर्त × भोळाभाबडा
धैर्यशाली × भित्ता
धोका × सुरक्षितता
धोपटमार्ग × आडमार्ग
धोपट × वाकडा
ध्यास × बेफिकिरी

निःशस्त्र × सशस्त्र
 निगा × हेळसांड
 नीज × जाग
 नीती × अनीती
 नीरस × सरस
 नीतिमान × दुराचारी
 नुकसान × फायदा
 नूतन × पुरातन
 नेणता × जाणता
 नेमस्त × जहाल
 नेता × अनुयायी
 नेमणूक × बडतर्फी
 नेहमी × क्वचित
 नैतिक × अनैतिक
 नैमित्तिक × नित्य
 नैराश्य × उत्साह
 नैसर्गिक × कृत्रिम
 न्यारा × सारखा
 न्यूनता × अतिशयता

प

पंगू × धडधाकट
 पडसाद × साद
 पडीक × पिकाऊ
 पतिव्रता × स्वैरिणी
 पद्य × गद्य
 परकीय × स्वकीय
 परदेश × स्वदेश
 परवशता × स्वातंत्र्य
 परवानगी × मनाई
 पराक्रमी × भेकड
 परामर्श × दुर्लक्ष
 पसंत × नापसंत

पगारी × बिनपगारी
 पक्कान्न × कदान्न
 पटाईत × अकुशल
 पतन × उद्धरण
 पतित × पुण्यवान
 पदच्युत × पदारूढ
 परका × आपला, आम
 परतंत्र × स्वतंत्र
 परमात्मा × जीवात्मा
 पराकाष्ठा × उदासीनता
 पराङ्मुख × सन्मुख
 पराभूत × विजयी
 परिमित × अपरिमित
 पवित्र × अपवित्र
 पश्चिम × पूर्व
 परिहार्य × अपरिहार्य
 पाखंड × आस्तिक्य
 पाचारण × बोळवण
 पाठमोरा × विस्मरण
 पाठिंबा × असहकार
 पाडाव × फत्ते, विजय
 पांढरा × काळा
 पांगळा × धडधाकट
 पांडित्य × अज्ञान
 पाणउतारा × आदर
 पांडुरका × काळसर
 पातकी × पुण्यवान
 पाताळयंत्री × भोळाभाबडा
 पात्र × अपात्र
 पापी × निष्पाप
 पारदर्शक × अपारदर्शक
 पाहुणा × यजमान
 पाप × पुण्य
 पामर × श्रेष्ठ

पारतंत्र्य × स्वातंत्र्य
 पारमार्थिक × प्रापंचिक
 पावन × अपवित्र
 पाश्चिमात्य × पौर्वात्य
 पिपासा × तृप्ती
 पिछेहाट × चढाई
 पिढीजात × स्वकष्टार्जित
 पिसाट × शहाणा
 पीडा × सुख
 पुरा × अपुरा
 पुरेपूर × अपुरे
 पुष्कळ × थोडेसे
 पुढारी × अनुयायी
 पुरवठा × तुटवडा
 पुरुष × स्त्री
 पुरोगामी × प्रतिगामी
 पुष्ट × कृश
 पूर्ण × अपूर्ण
 पूर्व × पश्चिम
 पूर्वज × वंशज
 पोकळ × भरीव
 पोक्त × पोरकट
 पोषण × कुपोषण
 पौष्टिक × निःसत्व
 पृथक × समान
 पृथक्करण × एकत्रीकरण
 प्रकट × गुप्त
 प्रखर × सौम्य
 प्रगती × अधोगती
 प्रज्वलित × विझलेले
 प्रतारणा × सचोटी
 प्रतिगामी × पुरोगामी
 प्रतिष्ठित × अप्रतिष्ठित
 प्रत्यक्ष × साक्षात्

बेसुमार × मर्यादित
बोलका × अबोल
बोजड × हलके

भ

भक्कम × कमजोर
भंग × अभंग
भक्त × पाखंडी
भयभीत × निर्भय
भरपूर × थोडे
भरभराट × अवनती
भरमसाट × मर्यादित
भरीव × पोकळ
भव्य × छोटे, लहान
भर × झीज
भरती × ओहोटी
भरभर × हळूहळू
भाग्य × दुर्भाग्य
भांडखोर × मनमिळाऊ
भारदस्त × पोरकट
भाविक × अश्रद्ध
भाबडा × कावेबाज
भारी × हलका
भावी × गतकालीन
भिन्न × अभिन्न
भित्रा × धीट
भिक्षेकरी × दाता
भीती × निर्भयता
भुसभुशीत × टणक
भूलथाप × सत्यवचन
भेदाभेद × एकोपा
भोंगळपणा × व्यवस्थितपणा
भोळा × कपटी

भ्रष्टाचार × सदाचार
भोंदू × सच्चा
भ्याड × धीट
भ्रष्ट × शुद्ध
भ्रामक × संशयरहित

म

मंजूळ × कर्कश
मंजूर × नामंजूर
मड्डु × हुशार
मतभेद × मतैक्य
मंद × तीव्र
मजूर × मालक
मज्राव × परवानगी
मदांध × निर्गर्वी
मनमुराद × थोडेसे, माफक
मनस्ताप × मनःशांती
मरण × जन्म
मर्त्य × अमर
मर्दुमकी × भेकडपणा
मर्यादित × अमर्याद
मलूल × टवटवीत
मवाली × सभ्य
महान × लहान
महागाई × स्वस्ताई
मळकट × स्वच्छ
मनोरंजक × कंटाळवाणे
ममता × निर्ममता
मरणोन्मुख × उदयोन्मुख
मर्जी × गैरमर्जी, रोष
मर्द × नेभळा
मर्यादशील × उद्धट
मलिन × निर्मल

मल्ल × काडीपैलवान
मरकरी × स्तुती
महाग × स्वस्त
मागासलेले × पुढारलेले
मागाहून × अगोदर
माघार × पुढाकार, चढाई
माथा × पायथा
माधुर्य × कडवटपणा
मानवी × अमानवी, ईश्वरी
माफक × भरमसाट
मागचा × पुढचा
मागे × पुढे
माणूस × राक्षस
माज × नम्रता
माणुसकी × राक्षसीपणा
मादी × नर
मान × अपमान
माननीय × तिरस्करणीय
मानुष × अमानुष
मामुली × असाधारण
मालक × नोकर
मायाळू × निर्दय
मिजास × साधेपणा
मित्र × शत्रू
मिंधा × स्वाभिमानी
मिष्टान्न × कदान्न
मिजासखोर × निरहंकारी,
सालस
मितव्ययी × खर्चीक
मिथ्या × सत्य
मिलन × विरह
मुका × बोलका
मुक्ती × बंधन
मुख्य × गौण, दुय्यम

श्रमिक × सुखवस्तु
 श्रांत × ताजातवाना
 श्रीगणेशा × इतिश्री
 श्रेष्ठ × कनिष्ठ
 श्रोता × वक्ता
 श्वेत × कृष्ण, श्याम

ष

षढ × मर्द

स

संकलन × पृथक्करण
 संकल्पित × आकस्मिक
 सकारण × निष्कारण
 संकुचित × विस्तृत
 संगम × दुरावा
 संग्रह × विग्रह
 संचित × निश्चित
 सजातीय × विजातीय
 सकस × निकस
 सकाळ × संध्याकाळ
 सख्य × वैर
 संगोपन × हेळसांड
 संघटन × विघटन
 सच्चा × लबाड
 सजीव × निर्जीव
 सज्जन × दुर्जन
 सडका × निकोप
 सढळ × आखडता
 सतत × क्वचित
 सत्य × असत्य
 सत्वर × सावकाश
 संध × जलद

सदाचरण × दुराचरण
 सद्दी × पडता काळ
 संदेह × निस्संदेह
 सदोदित × क्वचित
 सदुपयोग × दुरुपयोग
 सधन × निर्धन
 सधवा × विधवा
 सध्या × पूर्वी
 संध्याकाल × उषःकाल
 सनातनी × सुधारक
 सन्माननीय × अनादरणीय
 सन्मुख × विन्मुख
 संन्यासी × संसारी
 संपर्क × दुरावा
 सप्रेम × निष्प्रेम
 सफाई × अस्वच्छता
 सफेद × काळे
 संबंध × दुरावा
 सबळ × दुर्बळ
 संत × दुर्जन
 संताप × संतोष
 सतेज × निस्तेज
 सत्कार × दुत्कार
 सत्कृत्य × दुष्कृत्य
 सत्कर्म × दुष्कर्म
 सदैव × कधीकधी
 सदोष × निर्दोष
 सदगुण × दुर्गुण
 सधनता × विपन्नता
 संधी × विग्रह
 संध्या × उषा
 सनातन × अनित्य
 सन्निध × लांब
 सन्मान × अपमान

सन्मार्ग × कुमार्ग
 संन्यास × गृहस्थी
 संपन्न × विपन्न
 सफल × विफल
 सफाईदार × ओबडधोबड
 संबंध × अपुरे
 संबंधी × असंबंधित
 संभव × असंभव
 सम × विषम
 समजूत × गैरसमज
 समयसूचक × वेंधळा
 समवेत × विहीन
 समामी × प्रारंभ
 समाविष्ट × अलग
 समृद्धी × हलाखी
 समोर × मागे
 संयुक्त × वियुक्त, अलग
 सदी × गरमी
 सरशी × पीछेहाट
 सर्जन × संहार
 सर्वदा × क्वचित
 सलगी × दुश्मनी
 सवंग × महाग
 सवता × एकत्रित
 सविस्तर × संक्षिप्त
 संशयी × सश्रद्ध
 संसार × संन्यास
 समकालीन × भिन्नकालीन
 समदृष्टी × भेदभाव
 समज × गैरसमज
 समजदार × असमंजस
 समजूतदार × एककल्ली
 समस्त × थोडेसे
 समाईक × विभक्त

स्थावर × जंगम
 स्थिर × अस्थिर
 स्नेही × वैरी
 स्पष्ट × अस्पष्ट
 स्मरण × विस्मरण
 स्वच्छंद × संयमी
 स्वातंत्र्य × पारतंत्र्य
 स्वदेशी × विदेशी
 स्वाधीन × पराधीन
 स्वयंभू × प्रतिष्ठापित
 स्वर्ग × नरक
 स्वल्प × पुष्कळ
 स्वागत × बोळवण
 स्वाभिमानी × लाचार
 स्तवनीय × निंद्य
 स्थापना × विसर्जन
 स्थितिस्थापक × ताठ
 स्थैर्य × अस्थिरता
 स्तुती × निंदा
 स्मृती × विस्मृती
 स्वतंत्र × परतंत्र
 स्वदेश × परदेश
 स्वाभाविक × अस्वाभाविक
 स्वर्गीय × इहलोकीय
 स्वस्त × महाग
 स्वास्थ्य × अस्वास्थ्य
 स्वादिष्ट × बेचव
 स्वामी × सेवक
 स्वारस्य × अरुची
 स्वातंत्र्य × पारतंत्र्य
 स्वीकार × अस्वीकार
 स्वेच्छाचारी × संयमी
 स्वार्थी × निःस्वार्थी
 स्वावलंबी × परावलंबी
 स्वैर × मर्यादशील

ह

हजर × गैरहजर
 हतभाग्य × सुदैव
 हयगय × खबरदारी
 हरकत × मोकळीक
 हरामखोर × प्रामाणिक
 हर्ष × खेद
 हल्ला × माघार
 हंगामी × कायम
 हट्टी × समंजस
 हताश × आशावादी
 हलाखी × समृद्धी
 हलगर्जीपणा × खबरदारी
 हल्ली × पूर्वी
 हसरा × रडका
 हस्तक्षेप × दुर्लक्ष
 हळू × लवकर, वेगाने
 हाडकुळा × लड्डु
 हातोहात × सावकाश
 हाव × निर्लोभ
 हास्य × रुदन
 हाडवैर × सलोखा
 हानी × लाभ
 हावरा × निर्लोभी
 हितवादी × कपटी
 हितावह × अहितकर
 हिरमोड × हुरूप
 हितकर × अहितकर
 हितचिंतक × दुःश्चितक, वैरी
 हिंमत × भेकडपणा
 हिरवा × पिकलेला
 हुरूप × आळस, सुस्ती
 हुशार × मड्डु

हेटाळणी × आदरभाव
 हेळसांड × निगा
 हेकेखोर × समजूतदार
 हैदोस × शांतता
 होकार × नकार
 हौस × नावड
 हौशी × अरसिक

क्ष

क्षणभंगुर × शाश्वत
 क्षती × लाभ
 क्षणिक × दीर्घकालिक
 क्षमता × अक्षमता
 क्षयी × वृद्धिंगत
 क्षिती × बेपर्वाई
 क्षीण × सबळ
 क्षुद्र × श्रेष्ठ
 क्षुल्लक × बहुमोल
 क्षुब्ध × शांत
 क्षोभ × शांती

ज्ञ

ज्ञात × अज्ञात
 ज्ञान × अज्ञान
 ज्ञानी × अज्ञानी